

הרב אליהו מאיר פייבלזון

ראש ישיבת פתחי עולם

ירושלים

יציאת מצרים כיסוד התורה כולה

יציאת מצרים לעומת בריאת העולם ומעמד הר סיני

מפורסם וידוע שהתורה הקדושה מניחה את יציאת מצרים כיסוד המרכזי לכל היהדות כולה. נקודה זו עלתה לדיון אצל גדולי רבותינו כבר מאות בשנים, במפורש או במובלע. בדרך כלל הציבו זה מול זה את המקום שיציאת מצרים תופסת בתורה מול המקום שתופסת בריאת העולם. בחינה זו מראה בקלות שבריאת העולם והרעיונות שהיא מובילה אליהם מופיעים בתורה מעט מאד, יחסית לגאולת מצרים. על הקושי הזה הועלו על ידי גדולי חכמינו תשובות שונות.

הרמב"ן בסוף פרשת בא, מאריך לבאר שיציאת מצרים היא בירור כל יסודות האמונה: "וכאשר ירצה האל בעדה או ביחיד ויעשה עמהם מופת בשינוי מנהגו של עולם וטבעו, יתברר לכל ביטול הדעות (הכופרות) האלה כולם."

בנוסח אחר כתב ריה"ל בספר הכוזרי. שם הוא מדבר על כך שמקור הידיעה המוחשית והמוחלטת שלנו על מציאות ה', הוא ההתגלות ההיסטורית לחברת בני אדם המספרת על כך לבניה דור אחר דור.

במילים אחרות, ריה"ל והרמב"ן מעמידים את יציאת מצרים כמקור ידיעה.

יש מן הטעם לציין כאן את דברי ראב"ע בפירושו לפסוק הפותח את עשרת הדברות¹:

אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים
עַל פְּנֵי: (שמות כ, ב)

שם הוא כותב: "שאלני רבי יהודה הלוי מנחתו כבוד, למה הזכיר אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ולא אמר שעשיתי שמים וארץ ואני עשיתיך". ראב"ע האריך שם מאד בתשובתו, וכללות דבריו קרובה לדברי ריה"ל ורמב"ן, שביציאת מצרים נודעה מציאותו השלימה של האלוקים גם לאלו שאינם מסוגלים לדעתו בדרך העיון. בתוך הדברים הזכיר שם נקודה נוספת, שהתורה כולה מחויבת רק לישראל מפני הטובה המיוחדת שעשה הקב"ה להם ביציאת מצרים.

¹ פירושו לשמות כ, ב.

אפשר להעלות שאלה נוספת, אולי קשה יותר. מהו המקום שיציאת מצרים תופסת ביחס למעמד הר סיני וקבלת התורה? גם כאן התשובה תהיה קלה וברורה. יציאת מצרים היא האירוע, או סדרת האירועים, הנוכחים ביותר בחיי היהדות, ואילו מעמד הר סיני מקבל מקום שולי הרבה יותר. במובן מסוים, נקודה זו היא קשה יותר להבנה. מה יכול להיות יותר מרכזי בתורה מאשר נתינת התורה עצמה? בהשקפה ראשונה, כאן לא תועיל לנו תשובתם של הרמב"ן וריה"ל, שהרי ההתגלות במעמד הר סיני יש בה בירור מספיק של יסודות האמונה. כך כתב הרמב"ם²: "משה רבנו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, ובמה האמינו בו, במעמד הר סיני, שעיינינו ראו ולא זר, ואזנינו שמעו ולא אחר". הדברים מבוארים כבר בדברי חז"ל³:

"כשנתן הקב"ה את התורה פתח להם ז' רקיעים, וכשם שקרע את העליונים כך קרע את התחתונים, וראו שהוא יחידי, לכך נאמר "אַתָּה הִרְאָתָּ לְדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד מִלְּבָדוֹ"⁴.

על שאלה זו אפשר להשיב שמעמד הר סיני, למרות הגילוי הנפלא שהתרחש בו, אין בו די, משום שקשה להעביר אותו לדורות הבאים. יציאת מצרים כסיפור של גאולה וכסיפור מרובה פרטים, מתאים יותר לסיפור לבנינו ולבנותינו הקטנים, וכך להשאירו נוכח בתודעת העם לדורות רבים. ההבנה הזו, עולה מתוך פסוקי התורה עצמה:

... כִּי אֲנִי הִכְפַּדְתִּי אֶת לְבֹו וְאֶת לֵב עֶבְדִּי לְמַעַן שְׁתִּי אֶתִּי אֵלֶּה בְּקִרְבּוֹ: וְלְמַעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנֵי בְנֵי וּבְנֵי בְנֵי אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלֵתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת אֶתִּי אֲשֶׁר שְׁמַתִּי בָּם וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' (שמות י, א-ב)

הא למדת שיש עניין מיוחד בסיפור הרחב ומלא הפרטים דייקא, כדי להשריש את הידיעה בישראל.

לשונות גאולה ולשונות גלות

כדי לפתוח מבט נוסף על הסוגיה, ברצוני לעיין בפסוקי התורה בתחילת פרשת וארא:

לְכֹן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבֻלַת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבַדְתֶּם וְגֵאלְתִּי אֶתְכֶם בְּזֵרוּעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים: וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהֵייתִי לְכֶם לְאֱלֹהִים וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבֻלַת מִצְרַיִם: (שמות ו, ו-ז)

פסוקים אלה הם חלק מהצהרה מקדימה של יציאת מצרים. כביכול, בורא העולם שולח את משה לעם ישראל, ומודיע להם על הגאולה העומדת להתרחש. מופיעות כאן ארבע לשונות

² פרק ח מהלכות יסודי התורה, הלכה א.

³ הובאו ברש"י על התורה, דברים ד, לה.

⁴ דברים ד, לה. לפשוטו של מקרא, יל"ע אם הפסוק הזה מתייחס למעמד הר סיני או ליציאת מצרים.

של גאולה - והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי - שהזכירו חז"ל כסיבה לתקנת ארבע כוסות בליל הסדר. כנראה חז"ל ראו בפסוקים אלה מבט כולל ומקיף על כל יציאת מצרים, ומצאו את ארבע הלשונות מבטאים את יציאת מצרים ומהותה. צריכים אנו לעיין במשמעותן של הלשונות הללו, כל אחת לעצמה, ואיך הן מצטרפות למבנה שלם, שייתן לנו אולי הגדרה ליציאת מצרים ולמשמעותה בתורה כולה.

גלות מצרים נגזרה על ישראל עוד בימי אברהם אבינו, והיא נכללה בברית שנכרתה בינו לבין הקב"ה על העתיד המובטח לזרעו של אברהם⁵. הגזירה על הגלות הנוראה נוסחה שם במילים הבאות:

... יִדַע תְּדַע כִּי גַר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה:
(בראשית טו, יג)

נראה לעיניים שגלות מצרים כוללת בתוכה שלוש גזירות, שנמנו בכתוב לפי סדר חומרם: גרות, עבדות ועינוי. גרות איננה מחייבת עבדות, והעינוי הוא תוספת על העבדות. הזכרת גלות מצרים על כל נוראותיה בברית בין הבתרים, מלמדת שזו הדרך שעם ישראל צריך לעבור כדי להגיע אל ייעודו. אלא שאין מפורש בכתוב באיזה אופן מהווה הגלות את הבסיס לחזון העתיד.

ביטול כל חלקי הגלות בגאולת מצרים

קל להבין שבשורת הגאולה ממצרים כוללת, לפני הכל, את ביטול גזירות הגלות. לכן נראה ששלוש הלשונות הראשונות של הגאולה מכוונות כדי לבטל את שלוש גזירות הגלות. ביחס לשתי הלשונות הראשונות, הדברים נראים פשוטים. "וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבֻלַת מִצְרַיִם", מתאים לומר שמדובר כאן על ביטול גזירת העינוי, כמובן הפשוט של המילה סְבֻלַת [יש בעניין זה מקום עיון, ואולי פירוש המילה סבלות איננו סבל ועינוי אלא משא, עיין שמות ה, ד].

"וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבָדְתָם", כאן מתבטלת גזירת העבדות.

"וְגָאֵלְתִּי אֶתְכֶם בְּזֵרוּעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים:" כדי להבין נכון את משמעות המושג גאולה, עלינו להתבונן במשמעותה של גרות. הגר הוא אדם שאין לו קרוב ומודע, ואין מגן על זכויותיו. סתם אדם, החי בארצו, יש לו קרובי משפחה וידידים שיעמדו לימינו אם מישוהו יפגע בו שלא בצדק. מי שיוצא להילחם באדם כזה, צריך לקחת בחשבון שהוא עלול לקנות לו את קרוביו כאויבים וכיריבים. לעומת זאת הגר הוא אדם שאין מחיר לפגיעה בו. מכאן מגיע המושג 'גָּאֵל הָדָם' בתורה⁶. גואל הדם הוא מי שנזעק לנקום על הרג קרובו שלא כדין, שלא יהיה דמו נשפך כמים, בלי מחיר.

כאשר מפקיעים את עם ישראל מהגרות במצרים, נעמד הקב"ה בכבודו ובעצמו לתבוע את העוול שעשו להם המצרים. זה קורה על ידי שני דברים. על ידי הזרוע הנטויה, שהיא גילוי

⁵ בראשית טו.

⁶ במדבר לה יט.

היד האלוקית בעולם בבואה להגן על ישראל, ועל ידי השפטים הגדולים, אלו העונשים שקבלו מצרים כגמול הסבל שגרמו לישראל. משני היבטים אלה עולה המסר החריף, לישראל עצמם ולאומות כולם: ישראל יצאו כבר מחזקת גרות, ושוב לא יוכלו אחרים להציק ולהרע להם מתוך מחשבה שאיש לא יתבע את עלבונם.

כביכול, את העינוי והעבדות אפשר היה להפסיק בדרכים רבות אחרות. פרעה היה יכול כבר בפעם הראשונה להסכים להוציאם לחרות. אפשר גם להעלות על הדעת סוג של הפיכה צבאית במצרים, שהייתה מביאה לשחרור העבדים. בכל האופנים הללו, היו מתקיימות שתי הלשונות הראשונות. היינו יוצאים מסבלות מצרים, וניצלם מעבודתם. אבל כדי שיציאת מצרים תהיה גאולה, חייב להיות מאבק גלוי ומפורש בין הקב"ה לבין מי שמצר לישראל, מאבק שבו נעשה משפט במצרים.

אפשר להרגיש את תחושת הגאולה במילים הכתובות לפני קריעת ים סוף, אחרי הגאולה עצמה: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יִצְאִים בְּיַד רַמָּה"⁷, וברש"י שם: "בגבורה גבוהה ומפורסמת".

על כל פנים, שלוש הלשונות הראשונות כוללות את ביטול כל הגזירות שנגזרו על ישראל עוד מימי אברהם.

גאולת מצרים כיסוד הביטחון

אלא שכאן הייתה עולה שאלה גדולה. האם עם ישראל יצא לגלות מצרים רק כדי לצאת משם ולבטל את הגלות? חייב להיות שבגלות טמונה מגמה להוביל את עם ישראל למקום גבוה יותר. בברית בין הבתרים נראה בפשטות, שבגלות מצרים יש משום תשובה לשאלת אברהם, "בַּמָּה אֲדַע כִּי אֵיךְ שָׁנָה"⁸.

לשם זאת הגיעה הלשון הרביעית, שהיא בעצם מטרת הגלות, והמשמעות העיקרית של יציאת מצרים.

וְלִקְחָתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהָיִיתִי לְכֶם לְאֱלֹהִים וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבִלֹת מִצְרַיִם: (שמות ו, ו)

יציאת מצרים נועדה ליצור את היחס בין הקב"ה לישראל. בגאולת ישראל ממצרים נקבעה בתודעה של העם הידיעה כי ד' הוא אלוקינו, שדאג לנו והוציא אותנו מתחת סבלות מצרים. בידיעה הזו בא לידי ביטוי עיקר הקשר בין העם היהודי לאביו שבשמים.

בליל הסדר, במרכז של ההגדה, אנחנו מספרים לילדינו על ההבטחה האלוקית. "ברוך שומר הבטחתו לישראל, ברוך הוא". בסיפור יציאת מצרים חשוב לנו לשים את סיפור הגלות והגאולה כקיום ההבטחה של ברית בין הבתרים. אין אנחנו מסתפקים בתיאור היציאה והניסים שהתרחשו בה. אין אנו מעוניינים רק במה שאנו יכולים להסיק מיציאת מצרים על

⁷ שמות יד, ח.

⁸ בראשית טו ח.

המציאות, על יסודות האמונה שהתבררו שם. אנו רוצים להציג את יציאת מצרים כדרך קיום בעולם. החיים לאור הסיפור הזה, אמורים ליצור אופי אחר של קיום.

אין די בסיפור על הבטחה שהייתה ועל קיומה. ככל שהעבר היה גדול ומפליא אין בו די. המגמה היא לבנות את ההווה ואת העתיד לאורו של העבר.

"והיא שעמדה לאבותינו ולנו, שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו, אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו, והקב"ה מצילנו מידם".

סיפור יציאת מצרים נועד לכונן סוג אחר של קיום בעולם. בעוד שדרכו של עולם, אדם ואומה מכווננים את קיומם על תנאי השטח, ועל כלים וכוחות טבעיים שיש בידם, העם היהודי רואה את יסוד קיומו בהבטחה ובאהבה האלוקית. היא, ההבטחה, יסוד קיומנו.

טבעו של אדם, כיחיד וכחברה, שהוא מוטרד מהעתיד. האדם איננו מסוגל לומר לעצמו את האמת הפשוטה והאכזרית, שעתידו שלו פשוט איננו ידוע. בדרך כלל בני אדם פותרים את הבעיה על ידי איסוף כמה שיותר נתוני מציאות, ועל ידי שיקול דעת וסברה על העתיד הצפוי. אין בכך שום חסרון. שכלו של האדם מאפשר לנו לקבל תמונה די טובה של המציאות, ולהבין מתוכה את מפת הנתונים, ברמה גבוהה של סבירות. העניין הוא, שהנתונים אינם מסוגלים לתת לאדם וודאות, וכפי הנראה, ברמה הנפשית האדם זקוק לוודאות. אם לא בשביל להתקיים, אז לפחות בשביל לפעול. מהי הדרך לפתור את הבעיה הזו? כאן האדם מרשה לעצמו לדלג על הפער של הסבירות. אם ההיגיון מאפשר לראות את העתיד בתשעים ותשעה אחוזים (במקרים טובים, בדרך כלל הסבירות היא נמוכה יותר), אפשר לקפוץ משם, די בקלות, למאת האחוזים. בעניין הזה יש מקום לצטט את לשונו של הרמח"ל ב'מאמר הקיווי'⁹:

"תקות אמת היא הבטחון של אמת שבטחים בהשגחה. וכל שאר בטחונות בהשתדלות, הם בטחונות של שקר. ובטחון בה' הוא בטחון אמת, שנאמר יִידְעֶתָּ כִּי אֲנִי ה' אֲשֶׁר לֹא יִבְשׁוּ קַיִי¹⁰.

חשוב לשים לב לדיוקם של דברים. הרמח"ל אינו אומר, וכנראה אין ברצונו לומר, שההשתדלות היא שקר. במשנת רמח"ל יש להשתדלות האדם ערך אמיתי, והצורך בהשתדלות הוא חלק ממעלת האדם וחשיבותו¹¹. אין כאן גם שום כוונה לזלזל בתבונתו של האדם, וביכולתה לגבש מדיניות-פעולה ראויה. אבל הביטחון בהשתדלות, הניסיון הדמיוני לבנות וודאות על ההשתדלות, ועל הטבע בכלל – הוא שקר מוחלט. רק הביטחון בהשגחה, באהבה האלוקית ובהבטחה, היא שעמדה לאבותינו ולנו, והיא שראויה לעמוד גם לאדם הפרטי מישראל, מאז גאולת מצרים.

⁹ נדפס בספר אוצרות רמח"ל, מהדורת רח"פ עמ' רמ"ו.

¹⁰ ישעיהו מט, כג.

¹¹ עיין בספר דרך ד', חלק ד, פרק ה, סעיף ב.

אין הכוונה שהביטחון בד' נותן לאדם וודאות על העתיד. ידועים דברי בעל החזו"א בזה¹², שאין הבטחון אלא הידיעה שהכל בידי שמים, ומן הראוי להוסיף גם, שהכל לטובה. כל שיתרחש נובע מאותה אהבה אלוקית שהתגלתה ביציאת מצרים. למרות שאינני יודע את העתידות בלי נבואה מפורשת, יכול אני לחיות בוודאות שלימה שאני נמצא בידיים טובות, ועל וודאות זו אנחנו מעמידים את חיינו.

תודעת גאולה

כאשר שואל אברהם בברית בין הבתרים, "בַּמָּה אֲדַע כִּי אֵיךְ שָׁנָה"¹³, באה אליו התשובה במחזה הנבואה, "יָדַע פָּדַע כִּי גַר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדֵּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה"¹⁴.

לפי דרכנו, יכולים אנחנו לפרש ששאלתו של אברהם לא הייתה חסרון כלשהו באמונה. כל מה שכרוך במה שבורא העולם מבטיח לו, מקבל אבי המאמינים באמונת אומן. "וְהָאֵמֵן בַּד' וַיִּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה"¹⁵. שאלתו של אברהם 'במה אדע' הייתה, במה אוכל לדעת שאני וזרעי נעמוד תמיד בעמדה הנכונה כדי שיהיה בנו די כח ורצון להילחם על ארץ הקודש ועל הברית הכרוכה בה. אברהם יודע שאין כוונת הבורא לתת להם את הארץ במתנה, אלא הוטל עליהם להילחם ולכבוש את הארץ, ובלי מלחמתם לא יזכו בה [אולי נודע לו הדבר במלחמתו עם ארבעת המלכים, שהתרחשה לפני ברית הבתרים]. שמא בדור מן הדורות יחשבו בני, חלילה, שטוב להם בטומאת ארץ העמים, או שגם בארץ הקודש הם יכולים לחיות ככל הגויים? איך יצא לפועל החזון האלוקי, שתלוי בעמידתם של בני אדם במשך דורות רבים? על זה משיב לו הבורא, שהיווצרות האומה הישראלית על ידי גלות ויציאת מצרים תיצור בעם ישראל לדורותיו תודעה מיוחדת. תודעת עם של גאולה, עם שלא המציאות הטבעית היא יסוד קיומו, אלא זיכרון ההבטחה האלוקית.

לפי הבנה זו, יציאת מצרים היא באמת המאורע שמכונן את הווייתה של היהדות. מציאותו של עם המכונן את חייו על אמונתו בהבטחה, זהו התוכן העיקרי של התורה כולה.

[לאחר כתיבת רוב הדברים הללו, מצאתי בספר כלי יקר, תחילת פרשת וארא, את ההקבלה בין לשונות הגאולה לגזירות הגלות, ולמרות הדמיון בין הדיבורים, רב יותר החילוק.]

¹² אמונה ובטחון פרק ב.

¹³ בראשית טו ח.

¹⁴ שם שם, יג.

¹⁵ שם שם, ו.